

KONJONKTÜREL BİR BÜTÇE AÇIĞI KARŞISINDA DEVLETİN VAZİYETİ [*].

Yazan :
Prof. Dr. F. NEUMARK.

Türkçeye çeviren :
M. Orhan DİKMEN

A — BAŞLARKEN BİR KAÇ MÜLÂHAZA.

1 — Kamusal finans ile konjunktür arasındaki münasebetlerin, harpten evvelki ilmî araştırmalarda tamamen ihmal edilmiş bulunmaları, zamanımızda ise - bilhassa 1929 ve müteakıp senelerdeki «dünya iktisadî buhranı» ndanberi - gittikçe artan bir alâka ile karşılanmaları, şu üç vâkıa ile izah edilebilir:

Eyvelâ, yeni iktisadî depresyonların fevkalâde şiddetli olması, bilhassa devlet bütçelerinde çok geniş ve derin tesirler husule getirmiştir. Bundan başka, âmme iktisadı bugün eskisinden çok daha mühim bir rol oynamaktadır. (Bu hal büyük ve ileri memleketlerde, kamusal finansın millî gelire nisbetinin beşte birden, yarıya ve hattâ daha fazlaya çıkması suretile tezahür eder). Nihayet, zamanımızda âmme varidat ve masrafları, harpten evvelkine nazaran, konjunktüre karşı çok daha büyük bir hassasiyet göstermektedir.

Bu tetkikte, yukarıda işaret ettiğimiz hâdiseleri doğuran müteaddit âmiller üzerinde uzun boylu duramayacağız [1]. Bu hususta sa-

[*] Beynelmîl Kamusal Finans Enstitüsünün 1939 Brüksel toplantısına gönderilen raporun tercümesidir.

[1] Bak. Neumark: Konjunktur und Steuern, Bonn 1930. - Aynı müellifin: Der öffentliche Haushalt in der Krise, «Wirtschaftskurve», Frankfurt, cilt: X, 1931, sayfa 150 ve müteakip. - Fick: Finanzwirtschaft und Konjunktur, Jena, 1932. - Lescure: Des Crises générales ... 4 üncü tabı. Paris 1932. sayfa 348 ve müt. - Laufenburger: Fluctuations économiques et rendements fiscaux, «Revue d'Économie Politique» 1934 sayfa 12 ve müt. - d'Albergo: Della sensibilità delle imposte in rapporto alle fluttuazioni economiche, «La Riforme sociale» cilt: XLV,

dece, bir taraftan vergi sistemleri ve vergi tekniğinde husule gelen bünye tahavvüllerine, diğer taraftan iktisadî ve sosyal gayeler için yapılan kamusal masrafların artmasına işaret etmekle iktifa ediyoruz. Her halde bir iktisadî depresyon, hiç olmazsa sınaî memleketlerde, âmme varidatının (vergi gelirinin v. s.) azalması ve diğer taraftan bazı masrafların artması ile, bütçe muvazenesini bozmak yolunda sarih bir temayül arz etmektedir. Bir taraftan varidat, hemen de otomatik bir şekilde azalmakta; diğer taraftan modern devlet, mübrem bir takım içtimaî ve siyasî mülâhazalar neticesi olarak, bazı masrafları arttırmak mecburiyetinde kalmaktadır.

Hakikatte, kamusal finanstaki bünye tahavvülleri - ki bunların bir kemmî ve bir de keyfî tarafları vardır - bugünkü iktisadî nizamın maddî ve ideolojik esaslarında bir istihale mevcut olduğunu âşikâr bir surette göstermektedir [2]. Müdahale temayüllerinin gittikçe kuvvetlenmesi ve genişlemesi, kamusal finans sahasında da, zarurî olarak, tesirler yapmaktan hâli kalmamakta ve devletçiliğin bütçe üzerindeki etkileri, gittikçe daha geniş mikyasta, yeni bazı müdahalelere yol açmakta veya bunları zarurî bir hale sokmaktadır. Devamlı ve sağlam iktisadî şartlara ancak liberalizmin klâsik kaidelerine dönmek suretile varılabileceğini ileri süren nazariyeciler hâlâ mevcut olduğu halde, milletlerin çoğu bu hususta devlet müdahalesinin elzem olduğuna inanmış görünüyorlar. Çünkü bunlara göre, iktisadî ve içtimaî hayatı ekseriyet tarafından arzu edilen istikamete ancak devlet «sevki» edebilir.

2 — Hulâsa devletin malî siyasetinin, müdahaleci bir iktisadî siyaset için, fevkalâde tesirli bir âlet olarak kullanılabilmesi bir müddettenberi tamamen anlaşılmış bulunuyor. Bu yeni fikre göre devletin bilhassa iktisadî depresyon (durgunluk) zamanlarında, hâdiselere karşı lâkayit bir vaziyet alması doğru olmadığı gibi, sadece mevcut vaziyete uymakla da iktifa etmemesi lâzımdır. Böyle bir vaziyette devlet, iktisadî faaliyete yeni doktrinlere uygun bir surette müessir ola-

1934 sayfa 532 ve müt. - *Puigliese*: Crisis economicos y finanzas publicas, Rivista de Economia Politica» (Univ. Nat. de Tucuman) I, 1933, s. 49 ve müt. - *Masoin*: Rapport général sur «Les Finances publiques et la Conjoncture» présenté au Congrès de Bruxelles (1939) de l'institut international des Fin. Publ. - *Sultan*: Staatswirtschaft und Konjunktur, «Journal de Stat. et Rev. éc. Suisses», 1936, sayfa 573 ve müt.

[2] Bak. *Neumark*: Neue Ideologien der Wirtschaftspolitik, Wien 1936.

bilmek için, maliye siyasetinden istifade etmeli ve bu suretle iktisadî kalkınmaya esas olan şartları hazırlamalı ve yaratmalıdır.

Şurasına da işaret etmek lâzımgelir ki, müteakıp izahlarımızın başhca mevzuunu teşkil edecek olan «konjonktürel bütçe açığı ve bütçenin konjonktüre göre tevzini» nazariyesi iktisadî buhranın yarattığı muhit içinde doğmuş bir nazariyedir. Bu halin nazarı itibara alınmasının bu nazariyedeki karakteristik noktaların kavranmasında çok büyük bir tesiri vardır.

Bundan başka bu nazariye, geçen asır esnasında birçok memleketlerde muhtariyete doğru bir istikamet alan ve bu harekette de ekseriya hukuk ilmile yakınlaşan «finans ilmi» nin tekrar hareket noktasına avdete başladığına, yâni tekrar «iktisadîleştiğine» işarettir. Filhalka bu yeni fikirlere taraftarlık eden müelliflerin maliyeci olmaktan ziyade iktisatçı olmaları bir tesadüf eseri değildir. Her halde bu problemle en ciddî surette meşgul olanların konjonktür, para ve kredi doktrinleri mümessilleri olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Bu sebeple devletin malî siyasetinin konjonktür temevvüçleri karşısında alacağı vaziyetin ne olacağı meselesinin gittikçe daha fazla iktisadî ve hattâ sırf iktisadî bir problem manzarası irae etmesi şaşılacak bir şey olmaktan çıkmaktadır.

Bidayette sadece konjonktürden doğan bütçe karşılıklarına karşı hazinenin alabileceği vaziyet araştırılmıştır. Daha sonraları önleyici, yâni müstakbel karşılıkları bertaraf etmeğe matuf bir maliye siyasetinin muvaffakiyet ihtimalleri tetkik edilmiştir. Nihayet bizzat devrî temevvüçlerin şiddetini azaltmak ve hattâ onları büsbütün ortadan kaldırmak için bütçe siyasetinden istifade etmenin mümkün olduğu neticesine varılmıştır. Bu son şekilde malî gayretlerin, alâmet ve neticelere değil, fakat doğrudan doğruya marazın sebebine karşı tevcihi denenmiş olacaktı [3]. Ancak, bu gayeye teveccüh etmek suretile malî siyaset kendisine has olan sahayı tecavüz etmekte ve umumî iktisat siyasetinin mütemmim bir cüz'ü haline gelmektedir.

İşte bu tekâmül boyuncadır ki, bütçe muvazenesi nazariyesi ta-

[3] Bu hususta bak. meselâ, *Harrod: The Trade Cycle*, Oxford 1936, sayfa 179. - *Burkheiser: Grenzen des Staatskredits*, Berlin 1937, sayfa 44. - *Pedersen: Einige Probleme der Finanzwirtschaft*, «Weltwirtschaftliches Archiv», cilt XLV, 1937, s. 478. *Gestrich: La tradition et le progrès dans la politique financière*, «Revue Économique Internationale» (Temmuz) juillet 1938, s. 7 ve müt.

retile, şunu ileri sürmektedir: Bütçe açıklarına karşı eskidenberi takip olunagelen malî siyaset - ki masrafların azaltılması ve varidatın, bilhassa vergi yükünün arttırılması gibi intibak tedbirlerinden ibaretti - deflâsyonist karakteri sebebile zarurî olarak muvaffak olamamağa mahkûmdur. Bu siyaset, açığı kapatmağa muvaffak olamadığı gibi netice olarak iktisat ve bütçe sahalarındaki güçlükleri arttırmaktan başka bir işe de yaramaz [7].

Klâsik maliye siyasetine karşı yapılan bu tenkit şu kanaate istinat etmektedir: İktisadî depresyon sebebile ve bu depresyon müddetince bütçe açığı, mânasını ve fonksiyonunu değiştiren, bir tahavvül vetiresi geçirir [8]. Bu söylediğimiz bilhassa depresyonun «otomatik ve tedricî bir deflâsyon» ile tebarüz eden ikinci devresi hakkında variddir [9]. O vaziyette, bütçenin bozulmuş muvazenesini, eski an'anevî tedbirlerle, düzeltmeğe kalkışmak, «bütçe açığıle ümitsiz bir yarışa çıkmak» [10] tan başka bir şey olamaz. Deflâsyonun teşkil ettiği dairei fâsideden ancak «expansionniste» bir siyaset takip etmekle çıkılabilir. Bu siyaset, mevcut açığı daha fazla arttıracaktır. fakat asıl böylece, yani zarurî açığa (déficit subi) bir ihtiyarî açık (déficit voulu) ilâve etmek suretiledir ki, açığın mecmuu bertaraf edilebilir [11]. Yeni bir iktisadî yükseliş devresi gelince de, bütçede bir fazla husule gelecektir. Nihai netice bütün konjonktür devresinin devamı içinde bütçe fazla ve açıklarının bir takası olacaktır, yâni senelik değil, devrî (cyclique) bir muvazene husule gelmiş olacaktır.

3 — «Devrî bütçe» doktrini, biraz yukarıda esas hatlarını izah ettiğimiz, ihtiyarî açık doktrinine taraftar olmıyan müellifler tarafından da kabul edilmiştir. Filhakika bu doktrin, daha sonra tetkik

[7] Bak. bilhassa Douglas: Controlling Depressions, London 1935, s. 34, 35.

[8] Bak. Gross: Der Sinnwandel des Defizits, «Wirtschaftsdienst», Hamburg, No. 7, 1933. - Pedersen: zikredilen eser, s. 483 v. m. - Burckheiser: Zikredilen eser, s. 45.

[9] Keynes'in meşhur «Treatise on Money» ve «General Theory» eserlerinden maada Ohlin, Robertson, Ncisser'in eserlerine bak. Aynı zamanda Röpke: Crises and cycles, London 1936, s. 119 v. m.

[10] Bu tâbiri Alman maliye nazırı v. Schewerth - Krosigk kullanmıştır. Bak. Wirtschaft und öffentliche Finanzen, Leipzig 1934, s. 7.

[11] Fick: Finanzpolitik als Mittel der Konjunkturpolitik, «Bank - Archiv», 1/7/1934, s. 399.

edeceğimiz, ihtiyat akçası (fonds de réserve) siyaseti ile de kabili teliftir. Fakat bu husus bir tarafa bırakılırsa, konjonktürel bütçe açığı nazariyesinin mümessilleri arasında bile, takip edilen gayelere erişmek için alınması gereken tedbirler hakkında şayanı dikkat noktaî nazar ayrılıkları bulunduğunu tebarüz ettirmek lâzımdır.

Münakaşa mevzuu olan noktalar şunlardır: Evvelâ, ihtiyarî açığı doğuran muameleler hangileri olabilir? Sonra da, bütçe açığının finansman metodları nelerdir?

a) Prensip itibarile bütçe açığım, ya varidatın - bilhassa vergilerin - azaltılması suretile, yahut ta âmme masraflarının arttırılması suretile genişletmek kabildir. Bundan sonraki mesele, takip edilen gaye bakımından, hangi cins varidat ve masrafların bu hususta tercih edilmesi lâzımgeldiği meselesidir.

Hemen söyleyelim ki, bu hususta yapılacak tercih, bir taraftan kabul edilen konjonktür nazariyesine, diğer taraftan mevzubahs tedbirleri icap ettiren o günkü iktisadî vaziyetin görünüşüne göre değişir. Tabiatile, nakdî bir konjonktür nazariyesi mümessillerinin ileri sürecekları hal tarzları, gayri nakdî bir nazariye taraftarlarının teklif edeceklerinden farklı olacaktır. Nitekim, tasarruf ve istihlâk arasında nazariî bakımdan bulunması lâzımgelen nisbetin tayini ve o günkü iktisadî vaziyette aralarında hakikaten mevcut olan nisbet bakımından yapılacak mütebayın takdirler de aynı suretle farklı hal tarzlarının vücade gelmesine meydan verecektir.

Beynelmilel literatürün tetkiki gösterir ki: vergi yükünün buhran zamanında hafifletilmesi siyasetini müdafaa eden müelliflerin sayısı oldukça mahduttur. Bundan başka, bunlar arasında da ihtilâf vardır. Bazılarına göre, hafifletilmesi icap eden vergiler, kitlevî istihlâk maddeleri üzerindeki vergilerdir, diğer bazılarına göre ise istihsale taallûk eden vergilerdir. (Bunlara bilhassa muamele vergisi dahildir.) [12].

Bundan dolayı bu siyaset yerine, umumiyetle kendisinden daha seri ve emin tesirler beklenen «âmme masraflarının arttırılması» siyaseti tercih olunur. Fakat bu tercih, vergi sisteminin konjonktür ba-

[12] Bak. meselâ. *Harrod*: Zikredilen eser, s. 204-5. - *Pedersen*: Zikredilen eser, s. 481. - *Timm*: Möglichkeiten und Probleme konjunkturorientierter Steuerpolitik, Rostock 1936. - *Lampe*: Reine Theorie der Finanzreform, «Finanz-Archiv», cilt 2, 1934, s. 218 v. m., bilhassa 274 v. m.

kımından ehemmiyet arzettiğini ve bu sistemin bünyesinde yapılacak bazı değişiklikler vasıtasile konjonktürün inkişaf sureti üzerinde muvaffakiyetli neticeler husule getirebileceğini kabule bir mâni teşkil etmez [13].

Yeni doktrinlere taraftar olanların ekserisi bir «âmme işleri siyaseti» tavsiye ederler [14].

Hemen işaret edelim ki, sun'î bir bütçe açığı yaratmak maksadile yapılan bu âmme işleri mevcut faaliyete bir «ilâve» mahiyetinde olmalıdır. Bundan başka bu işlerin muhakkak müsmir bir mahiyet arzetmeleri de şart değildir.

«Munzam» mahiyetlerini tebarüz ettirmekle bu işleri devlet ve komünlerin âdi inşaat ilâh. masraflarının zaman dahilinde daha rasyonel bir inkişamını temin etmek için alınan tedbirlerden ayırd etmek maksadını güdüyoruz. Hakikaten yeni nazariye taraftarlarının hepsi «konjonktür inkişafının aksine bir seyir takip eden» bir âmme inşaatı siyaseti tavsiye etmektedirler. Yâni bu siyasetle âdi âmme işlerinin kabil olduğu kadar büyük bir kısmı depresyon devresine talik edilir.

[13] *Laufenburger*: L'intervention etc., Paris 1939. - *Roos*: Dynamic Economics, Bloomington 1934, s. 197. - *Wagemann*: Wirtschaftspolitische Strategie, Hamburg 1937, s. 331 v. m. - *Colm*: The Ideal tax system, «Social Research», cilt I, 1934, s. 335 v. m. - *Hillesheim*: Die Mobilität des öffentlichen Haushalts, Rostock 1934. - «Kapitalbildung und Steuersystem» (*Colm* ve *Neisser*), 2 cilt, Berlin 1930.

[14] Bu hususta pek çok kitaplar vardır. Bunlardan bazılarını zikretmekle iktifa ediyorum. *Keynes*, *Röpke*, *Douglas*, *Harrod* ve *Burkheiser*'in zikredilen eserlerinden maada bak. *Popin*: La politique des travaux publics, (thèse), Paris 1934. - *Laufenburger*: L'intervention de l'État, s. 181 v. m. - *Gayer*: Public Works in Prosperity and Depression, New York 1935. - *Clark*: Economics of Planning Public Works, Washington 1935. - *Smith*: Deficits and Dépression, New York 1936. - *Ohlin*: Penningpolitik, offentliga arbeten..., Stockholm 1934. (İzveç mektebinin diğer tetkikleri için Haziran 1938 «Index» inin ilâvesi olan «Measures to combat unemployment in Sweden» in sonunda zikredilmiş eserlere bak.) - *Noell v. d. Nahmer*: Der volkswirtschaftliche Kreditfond, Berlin 1934. - *Richter* - *Altschaeffer*: Volkswirtschaftliche Theorie der öffentlichen Investitionen, München 1936. - *Fehl*: Geldschöpfung und Wirtschaftskreislauf, München 1937.

Modern âmme işleri siyaseti yalnız zaman dahilinde iyi bir in-kisamla (better timing) iktifa etmez. Daha ziyade, «faydalı», hattâ «müstahsil» ve «kâmin müşterek ihtiyaçları karşılayan» bir halde olmakla beraber, eğer muayyen bir konjonktürel neticenin elde edilmesi tasarlanmamış olsaydı icra edilemeyecek olan - hiç olmazsa şimdilik veya bu mikyasta yapılmıyacak olan - âmme işlerine giri-şilmesini tavsiye eder.

Gayet sarih olan müsmiriyet (rentabilité) mefhumunun aksine, müstahsiliyet (productivité) veya âmme yatırımlarının faydası fikri iki mânaya gelen, elâstikî ve şüpheli bir tabirdir. Bu hal, müstahsiliye-tin tam bir surette hesaplanmamasından ileri gelir. Müstahsiliyet için az çok müphem bazı kıymet takdirlerine müracaat etmek lüzumu var-dır. Bu hususta meşhur olmuş bir misali, yâni silâhlanma masraflarını zikretmek kâfidir. Yalnız askerler değil, fakat birçok nazariyeciler dahi bu masrafların «müstahsil» olduklarını ileri sürmüşlerdir [15]. Fakat silâhlanma masraflarının siyaseten zarurî olduğunu ispat et-mek için bunların, aynı zamanda iktisadî bakımdan da «müstahsil» bir mahiyette olduklarını iddia etmek mi icap eder? Fikrimizce bu gibi denemeler «müstahsiliyet» tabiri ile yapılan «gayri müstahsil» ve «faydasız» bir oyundan başka bir şey değildir. Her halde bazı mü-elliflerin, munzam yatırımların müstahsil olup olmamaları keyfiye-tinin konjonktüre tesir bakımından, bir ehemmiyet arzetmediğini ve tamamen istihlâk sahasına mütaallik ve hattâ «mânasız» masrafların dahi bu bakımdan faydalı olabileceklerini saklamamaları ilmî vuzuh bakımından şayanı şükran bir haldir [16].

Maamafih, tekrar edelim ki, modern nazariyecilerin çoğu bu gi-bi - yani bilhassa iktisadî hayatın canlanması üzerinde yaptıkları

[15] Bak. ezcümle C. Dietzel: Das System der Staatsanleihen, Heidelberg 1855. Bundan maada, Burkheiser: Zikredilen eser, s. 90; Douffet: Die Stellung der deutschen Finanzwissenschaft zu den... Heeresausgaben, Leipzig 1931, ve Jéze: Cours de science des finances, 6 inci tabı, Paris 1922, «Dépenses publiques» s. 241 ve müit. - Nihayet, Baudhuin'in «Travaux de l'institut international de finances publiques» Paris 1939 da 279 uncu sayfadaki mülâhazalarına müracaat.

[16] Bak. bilhassa Keynes: General Theory.... London 1936, s. 128 v. m. - Forstmann: Arbeit oder Beschäftigung? «Finanz - Archiv», cilt V. 1937, s. 472 v. m. - Yine aynı müelliften: Über produktive und nichtinflationistische Kreditge-währung, «Weltwirtschaftliches Archiv», cilt XLV, s. 543 v. m.

«cumulatif» tesirler [17] bakımından genişletilmeleri şayanı tavsiye olan - âmme işlerinin müstahsil bir karakter taşımaları lâzımgeldiğinde ısrar etmektedirler.

Hususî müteşebbislerin teşebbüs kabiliyeti buhran zamanlarında umumiyetle zayıflar ve bu zayıflama millî istihsal ve istihlâkin tedricî bir surette azalmasını intaç eder. Bu suretle meydana gelen boşluğu, devletin munzam işler yaratmak suretile doldurması lâzımdır. Böyle hareket edilmekle yalnız inhitat temayüllerinin durdurulması değil, fakat hususî teşebbüs kabiliyeti ve hususî faaliyete dayanan hakikî bir kalkınma husule getirilmesi mümkündür. Hakikaten munzam işlerin icrası için piyasada yapılacak siparişler, hususî teşebbüsler arasında bir ikinci, bir üçüncü.. sipariş «dalgası» halinde yayılacak ve bir hareket doğuracaktır.

Büyük âmme işlerinin rasyonel bir tarzda icrası için, gerek teknik, gerek iktisadî bakımlardan, ciddî bir hazırlık devresi lâzımgelmektedir. Diğer taraftan bu hususta muvaffakiyet, geniş mikyasta iş zamanında başlanmış olmasına bağlıdır. Binaenaleyh sözü geçen işler için evvelden mufassal bir plânın hazırlanmış olmasının lüzumu kolaylıkla anlaşılır. Bu plân sayesinde, konjonktür vaziyetinin icap ettirdiği anda, bütün sistemin harekete getirilmesi mümkün olacaktır. Böyle bir plânın mevcut olmaması yüzünden Amerika Birleşik Devletlerinde munzam âmme işlerinin icrası ve netice itibarile iktisadî kalkınma epeyce gecikmiştir. Buna mukabil son yapılan tecrübelerden istifade edilmek suretile, şimdiden İsveçte, umumî iktisadî vazii-

[17] *Keynes* (Means to Prosperity, London 1933, ve General Theory, s. 113 v. m.) den başka bak. - *Kahn*: The relation of Home Investment..., «Economie Journal», cilt XLI, 1931, s. 173 v. m. - *Harrod*: Zikredilen eser, s. 65 v. m. - *Gayer*: Zikredilen eser, s. 385 v. m. - *Clark*: Cumulative Effects..., «American Ec. Review» cilt XXV, 1935, s. 14 v. m. - *Timbergen*: «Weltwirtsch. Archiv» in XLV inci cildinde 39 v. m. sayfalardaki makalesi (1937), ve: The verification of the acceleration principle, «Economica», Mayıs 1938. - *Mitnitsky*: «Revue int. du Travail» in 30 uncu cildinde (1934) bir makalesi, s. 463 v. m. - *Manoïlesco*: Le Financement des Travaux publics... (A.G.I.R., No. 76), Bucarest 1937. - Aynı zamanda *Papî'nin* Finans ilmi kongresindeki raporuna bak; Des fonds spéciaux... Paris 1937, ve aynı müelliften: Natura e limiti de l'attività finanziaria..., Padova 1938, s. 15-16; nihayet *Forstmann*'ın «Fin.-Arch.» deki zikredilen makalesine bak. (s. 65 v. m.).

yet daha fazla bozulduğu takdirde tatbik edilecek olan bir plân hazırlanmış bulunmaktadır [18].

b) «Sun'î» olarak munzam bir açığın nasıl yaratılabileceği, yahut nasıl yaratılması icap ettiği meselesini kısaca tetkik ettikten sonra şimdi modern doktrinlerin tavsiye ettikleri finansman usullerinin neden ibaret olduğunu araştıralım.

Bu mesele «iradî bütçe açığı siyaseti» nin nihaî muvaffakiyeti bakımından çok büyük bir ehemmiyet arzeder. O kadar ki, bazı müellifler, finansman usulleri yanında, finanse edilmesi lâzımgelen mevzuların seçilmesi işinin gayet ehemmiyetsiz kaldığı ileri sürmüşlerdir. (Bak: Keynes, ondan başka Burkheiser, Pedersen...). Fakat bu müfrit bir noktai nazardır. Nitekim diğer uçta bulunan Hawtreyn âdeta tek başına müdafaa ettiği noktai nazar da müfrittir [19]. Hawtreyn «açık piyasa siyaseti» nin malûm tedbirlerini tatbik etmek suretile takip edilecek «expansionniste» bir kredi siyasetinin konjonktürden doğan deflasyonu bertaraf etmeğe kâfi geleceğini iddia etmektedir.

Modern iktisatçıların çoğu, arzu edilen neticelere ancak devlet faaliyetinin ve kredi hacminin rasyonel bir nisbet dahilinde genişletilmeleri suretile varılabileceğini kabul etmektedirler. Maamafih bu iktisatçılar arasında, finansmanın teknik teferruatı bakımından, mühim farklar mevcuttur.

Evvelâ «ihtiyat akçası sistemi» (système du fonds de réserve) ve «mütakaddim krediler sistemi» (système des crédits anticipants) lehindeki delilleri tetkik edelim.

Bu iki metod şu müşterek kanaate dayanmaktadır: Buhran zamanında bir bütçe açığı âdeta tabîi ve hattâ faydalı bir hâdisedir. Âmmevaridat ve masrafları arasında tevazün, ancak bir konjonktür devresinin tamamı için zarurîdir. Binaenaleyh malî siyasetin hedefi sadece depresyon (durgunluk) senelerindeki bütçe açıkları ile iktisadî yükseliş senelerindeki fazlalar arasında bir tetabuk temininden ibarettir.

[18] Neumark'ın «Journal de Stat. et Rev. éc. suisse», 1937, Ausgleichs-probleme... adındaki makalesinde (s. 594) notlara bak. - Bundan başka Ohlin: «Rev. int. du travail» da makale, 1935, s. 531 ve 711 v. m. Keza «Nation» 1936, V. - Montgomery: How Sweden overcame the depression, Stockholm 1938. - Moeller: The unemployment policy, «The Annals» de, Philadelphia, Mayıs 1938.

[19] Hawtreyn: Trade and Credit, London 1938 s. 112.

İki sistemi birbirinden ayıran bilhassa hareket noktasıdır ki, tatbik edilecek vasıtaların seçimi de buna tâbidir. «İhtiyat akçası usulü» bütçe vaziyetinin iyi bir halde bulunduğu zamanlardan işe başlar, halbuki «mütekaddim krediler usulü» iktisadî ve malî sıkıntı zamanlarında harekete gelir.

aa) Bir «buhran ihtiyatı» siyasetine (politique d'une réserve de crise) taraftar olan müelliflere göre [20], umumî refah hali mevcut olduğu ve binaenaleyh bütçenin bir fazla arzettiği zamanlarda gerek hükûmet ve gerek meclis şöyle bir malî siyaset takibinden içtinap edememektedirler: Refah devrinde hükûmet ve meclis, yeni masraflar ihdas etmekte, yahut ta vergi yükünü hafifletmektedirler. Bu suretle bütçe fazlaları da tamamen ortadan kalkmaktadır. Halbuki «buhran ihtiyatı» teşkiline taraftar olan müelliflerce bu siyaset, ihtiyatsız bir siyasettir. Çünkü iktisadî refahtan sonra, er geç bir depresyon devresi gelecektir. Bu devreye ise esasen sıkıntılı bir halde girmek değil, fakat bilâkis evvelden tedbir almış bir şekilde onu karşılamak gerektir. Bundan başka şimdiye kadar tatbik edilegelmiş olan ihtiyatsız siyasetin şöyle bir mahzuru da vardı: Devletin iktisadî faaliyetim genişlemesi, hususî teşebbüslerin faaliyetlerini genişlettikleri zamana tesadüf ettiği için, neticede, konjonktür temevvüçlerinde ifratlar husule geliyordu.

«İhtiyat akçası» doktrini ise bilâkis bütçe fazlalarının doğumuna mâni olmağa veya hiç değilse tehlikelerini bertaraf etmeğe matuf tedbirler tavsiye etmektedir. Bu doktrine göre: konjonktür yükseliş devresinde husule gelen bütçe fazlalarından istifade edilmek suretile, ile-

[20] Bak. ezcümle *Kellenberger*: Finanzreform und Konjunkturpolitik, «Journal de stat. et Rev. éc. Suisse» de, 1937, s. 544 v. m., ve *Newmark*: Ausgleichsprobleme..., s. 602 v. m. Bunlardan başka *Ritschi*: Der Staatshaushalt in der Depression, «Archiv für Sozialwissenschaft», cilt LXIX, 1933, s. 293 v. m. - *Fick*: Zikredilen eser. - *Gayer*: Zikredilen eser s. 389 v. m. - *Munzer*: Dynamischer Staatshaushalt, Jena 1931. - *Smith*: Zikredilen eser, s. 121 v. m. - *Keza* daha yukarıda ismi geçen İsveç literatüründen başka bak. *Webbender*: Budgetausgleich und Konjunkturverlauf, «Weltwirtschaftliches Archiv» cilt XLVIII, 1938, s. 236 v. m. bilhassa 245 v. m., *Suviranta*'nın makalesi: The budget equalisation fund, «Unitas», Helsingfors 1936, s. 65 v. m., ve *Mason*: zikr. eser. s. 54 ve m.

ride husule gelecek açıkları kapatmağa yarayacak, «ihtiyat akçaları» tesis etmek lâzımdır.

Böyle bir ihtiyat akçası siyasetinin esas problemi, ihtiyat akçalarının nasıl plâse (placé) edilmesi lâzımgeldiği meselesidir. Bu mesele, ihtiyat akçalarının «hacm» i ile sıkı surette alâkadardır. Zira yüz milyonlara, hattâ birkaç milyara yükselen bir ihtiyat akçasının mevcudiyeti, konjonktürün inkişaf seyri üzerinde, başlı başına tesir icra edebilir.

İmdi, bu meseleye mütaallik kitaplar tetkik edilecek olursa görülür ki: Buhran ihtiyatlarının plâse edilmesine dair, nazarı bakımdan mümkün bütün hal tarzları muhtelif müellifler tarafından kabul edilmiş bulunmaktadır. Meselâ: altın veya döviz şeklinde plâse etmek, yahut senetler plâse etmek, harp malzemesi stoku yapmak, ihraç müessesesi [21] nezdinde bir hesabı cari açtırmak ilâh... Maamafih bir müddettenberi iki fikir başta gelmektedir.

Bunlardan birincisi şu noktadan hareket etmektedir: İhtiyat akçasının her «hakikî plâsman» ı, içtinabı gayrikabil bir şekilde, bizzat konjonktürün seyri üzerinde bir takım tehlikelerin doğumuna sebep olur. Zira, bir taraftan seyyal plâsmanlar şeklinde büyük meblâğların terakümü «boom» u (yâni yükseliş devresinin son safhasını) şiddetlendirmeye sebep olacaktır. Halbuki diğer taraftan buhran zamanında ihtiyat akçasının tasfiyesi (likidasyonu) güçlüklere uğrayacak ve depresyonun şiddetini arttıracaktır. Binaenaleyh millî iktisadın konjonktürel vaziyeti üzerinde gayri müsait tesirler husule gelmesine ancak ihtiyatların «stérilisation» u mâni olabilir [22].

[21] Bizde ihraç müessesesi (institut d'émission) Merkez Bankasıdır. Fakat her memlekette bu ismi almadığı için umumî olan ihraç müessesesi tâbirini de tercümede muhafaza ettim.

M. O. D.

[22] Bak. Robbins : How to mitigate the next slump, *Lloyds Bank'in «Monthly Review»* , mayıs 1937 nüshasında, s. 242. — *Cushman Coyle*: Financing of public works, «*The Annals*», Philadelphia, ikincikanun 1936, s. 208. — *Neumark*: zikredilen eser, s. 662 v. m. — *Kellenberger*: zikredilen eser, s. 564 v. m. — *Mombert*: Die Wirkungen der Kostensteuern im Konjunkturzyklus, 1935, s. 95 v. m. — *Mainz*: Konjunkturausgleich..., «*Vierteljahresschrift für Steuer- und Finanzrecht*», cilt V, 1931 s. 552 v.m. — *Gayer*: zikredilen eser, s. 389 v.m. — *Smith*: zikredilen eser, s. 121 v.m. — Aynı zamanda *Mason ve Laufenburger'in Beynelmîlî Maliye Enstitüsü 1938 kongresinde yaptıkları münakaşaya bak* : «*Travaux*», s. 282 v. m.

Bu delilleri kabul etmekle beraber, kabili tatbik «stérilisation» metodlarının nasıl bulunabileceğini araştırmak lâzımdır. Kâfi derecede büyük altın ve döviz stoklarına malik olan memleketler için belki merkantilist tarzda bir «para saklaması» (thésaurisation) düşünülebilir. Fakat altın stokunun beynelmilel dağılımının bugünkü vaziyeti nazarı itibara alınınca, zikredilen usulün umumiyetle kabili tatbik olmadığı görülür. Bundan dolayı daha ziyade, ihraç müessesesinde (Merkez bankasında) açılacak «ölü» bir hesap [23] (compte mort) ile ihtiyat akçasının «stérilisation» u mevzuubahs olabilir.

Merkez bankasında açılacak olan bu «ölü hesap», teşekkülile beraber, refah zamanında deflâsyonist bir tesir yapacaktır. Bir iktisadî buhranın patlaması halinde ise, temsil ettiği satın alma kudretinin canlandırılması (révivification) u ile beraber, reflâsyonist bir tesir yapacaktır.

Diğer fikir ise şunu ileri sürmektedir: Hakikî bir ihtiyat akçası teşkil edilse bile, bu metod daima, toplanmış olan meblâğın faydasız bir tarzda ve vaktinden evvel sarfedilmesi tehlikesini arzeder. Hakikaten bu gibi meblâğların mevcudiyeti hükümet ve meclisin kayıtsız bir malî siyaset takip etmelerine sebep olabilir. Bunun için bu ikinci fikre taraftar olan müellifler, refah devresinde elde edilen bütçe fazlalarının düyunu umumiyenin (âmme borcunun) amortismanına (itfasına) tahsis edilmesini tavsiye ediyorlar [24]. Tabii, burada mevzuubahs olan, «munzam amortismanlar», yâni yapılması istikraz mukavelesi mucibince zarurî olanlara ilâveten yapılan amortismanlardır. Hattâ eğer varidat fazlasını tam olarak evvelden hesap etmek mümkün olsaydı, bütçeye bunların yekûnu kadar «munzam amortis-

[23] Compte Mort : bu hesaba devlet dokunmadığı gibi, banka da kredi politikası için bu hesaba istinat edemez, bu hesabı kullanamaz. Yani bu hesap kullanılacağı zamana kadar mevcut değilmiş gibidir.

(M. O. D.)

[24] Bak. Beynelmîlel Maliye Enstitüsü «Travaux», Gérard ve Vanheurck: L'utilisation des bonis budgétaires etc., «Revue Ec.» ayrı bası, mayıs 1939, s. 107 ve müt. ve bilhassa Kellenberger: zikredilen eser, s. 567 v. m. Şunu da ilâve edelim ki, Kellenberger'in zikrettiği müelliflerden başka Schaeffle dahi refah zamanlarında büyük miktarda «İhtiyarî» amortismanlar yapılmasını tavsiye etmiş ve bu gibi masrafların büyük bir «elâstikiyet» arzettiklerini gözönüne koymuştur. (Bak. Schaeffle: zikredilen eser, bilhassa s. 301 v. m.)

man bedeli» kaydettirmek suretile bunların açıkça görünmelerine dahi mâni olmak yoluna gidilmelidir.

Bu suretle ihtiyat akçalarının israflara karşı muhafaza altına alınmaları mümkün olduktan maada munzam amortisman metodunda plâsman zorlukları da mevcut değildir. İktisadî ve malî sıkıntı devri gelince munzam amortismanlar kesilecektir. O zaman - âmme servetinin vaziyetinde, konjonktür devresinin başındaki vaziyete nazaran, fazla bir bozulma olmadan - yeni borçlar akdine girmek de kabildir. Nihayet evvelki munzam amortismanlar kamusal kredinin (âmme itibarının) vaziyeti üzerinde şayanı şükran bir tesir yapmaktan geri kalmıyacak ve bu hal borçlu, yani devlet lebine müsait şartlar husule getirecektir.

Fakat bu usule, devrî temevvüçleri şiddetlendirecek bir temayülün doğumunu intaç ettiği itirazı yapılmıştır. Denilmiştir ki: İktisadî yükseliş senelerinde yapılan fazla miktarda amortismanlar spekülasyonu teşvik edecek, diğer taraftan depresyon zamanında akdedilecek borçlar malî piyasa (marché financier) ve bilhassa faiz haddi üzerinde yapacakları aksi tesirler sebebiyle kalkınmaya mâni olacaklardır. Bu itirazlara, mezkûr tenkidler tamamen haklı olsalar bile, bu usulün faydaları mahzurlarına nisbetle çok daha büyüktür, tarzında cevap verilmiştir.

bb) «Mütekaddim krediler sistemi» ne taraftar olan müelliflerin birçoğu, prensip itibarile ihtiyat akçası sisteminin faydalı olabileceğini, hattâ kendileri tarafından teklif olunan sisteme nazaran belki bazı tercih sebepleri arzettiğini inkâr etmiyorlar. Ancak kâfi miktarda buhran ihtiyatları teşkil edilmesinin pratik bakımdan imkânsız olduğunu ileri sürüyorlar. Fazla olarak bu usulün tatbikine iktisadî depresyon zamanlarında başlanamayacağını ilâve ediyorlar. Binaenaleyh ilk olarak, bîr buhran esnasında devrî bütçe (cyclical budgeting) fikrini tatbik zaruretinde kalınca, mütekaddim krediler sisteme müracaat etmekten başka çıkar yol kalmamaktadır.

Daha yukarıda işaret etmiş olduğumuz veçhile, bu krediler vasıtasile finanse edilecek âmme yatırımları müsmir (rentables) değil, fakat nihayet müstahsil (productifs) olabilir. Bundan dolayı sözü geçen kredilerin bütçe üzerine evvelden yapabilecekleri iyi tesir ancak vasıtalı bir surette vukua gelebilir. Modern konjonktür nazariyelerine dayanmak suretile şu kanaate varılmıştır ki: Sun'î bütçe açığının doğru, «uygun» bir tarzda finanse edilmesi şartile, «güdümlü bütçe açığı siyaseti» er geç bir iktisadi kalkınma tevhit edecektir. Bu iktisadî kal-

kmma da, her şeyden evvel vergi gelirlerinin «otomatik» bir surette artmasından husule gelecek bütçe fazlası şeklinde tezahür edecektir. İşte şimdiden harekete geçilmesini mümkün kılan şey, bu müstakbel varidat fazlasıdır. «Bütçe açığı siyaseti» bu müstakbel varidat fazlasının meydana geli şartlarını da yaratır. Depresyon devresi müddetince yapılan borçlar bu müstakbel varidat fazlası ile ödenir.

Biraz yukarıda «uygun», doğru bir finansmandan bahsetmiştik. Bundan anlaşılması icap eden mâna ne olabilir?

Yeni konjonktürel bütçe açığı doktrininin bütün taraftarları, buhran zamanında ortaya çıkan iktisadî ve malî güçlüklerin, esasta dejenere bir enflasyon vetiresine dayandığını ileri sürmektedirler. Bu fikir benimsendiği takdirde «uygun» olarak kabul edilebilecek metodun, deflasyonun önüne geçen metod olabileceği neticesine varılır. Bütçe açığının finansmanı neticesinde husule gelen kredi genişlemesi (expansion) hususî kredinin darlaşmasını intaç etmemelidir. Bunun için ihraç müessesesinin (Merkez bankasının) her hangi bir şekilde işe müdahale etmesinin zarurî olduğu umumiyetle kabul edilmektedir [25].

Muhtelif nazariyeciler tarafından ileri sürülmüş olan finansman usullerinin teferruatı üzerinde uzun boylu durmamız mümkün olmadığından, kısaca şuna işaret etmekle iktifa ediyoruz: Bazı müelliflere göre Devlet, Merkez bankası vasıtasile kısa vadeli istikraz yapmakla iktifa edebilir. Halbuki diğer bazıları, devletin bütün istikrazı doğrudan doğruya ihraç müessesesinden (Merkez bankasından) yapmasını tavsiye etmektedir. Nihayet açığın kâğıt para ihracı suretile kapatılması fikrini müdafaa edenler de olmuştur [26].

Bu gibi metodlara, bir enflasyon husule getirecekleri ileri sürülmek suretile, itiraz edilebilir. Fakat şuna dikkat etmek lâzımdır ki, «enflasyon nazariyesi» son zamanlarda «bütçe muvazenesi nazariyesi» nin geçindiği değişikliğe müşabih bir tahavvül geçirmiştir. Es-

[25] «Müttekaddim krediler» metodu hakkında bilhassa *Fick, Pedersen, Gestrich, Keynes, Forstmann, Smith, Douglas, Foehl, Harrod, Ohlin, Burkmeiser, Noell v. d. Nahmer*'e bak., aynı zamanda bak: *Schiefelbein: Die Geldschöpfung als finanzwirtschaftliches Deckungsmittel*, Rostock 1938.

[26] *Noell v. d. Nahmer* : «Finanz - Archiv»in cilt 2, 1934, s. 549 v. m. daki makalesi, ve *Kroll: Automatische Deflation*, «Weltw. Archiv», cilt XLIV, 1936, s. 510 v. m.

ki klâsik veya ortodoks nazariyeye göre bütçe açığı ve enflasyon en büyük tehlikelerdi. Bunlara karşı mücadele iktisat ve maliye siyasetlerinin başlıca hedeflerinden biri idi. Halbuki yeni doktrinlere göre bütçe açığı ve enflasyon korku verici hâdiseler olmaktan çıkmıştır. Bilâkis deflasyon, zamanımızda malî bakımdan bilhassa tehlikeli addedilmeğe başlanmıştır [27]. Deflasyona karşı bir tedbir olarak kullanılan «para ve kredi hacimlerinin genişletilmesi» ne bugün réflation ve réexpansion gibi isimler verilmektedir.

Para nazariyesi ve para siyasetinin bu tahavvülüne mütaallik taferruatı tetkik edemeyeceğiz. Burada kısaca yeni doktrine göre, sun'î bütçe açığının, ihraç müessesesi (Merkez bankası) vasıtasile yapılacak finansmanın hakikî, açık bir enflasyon (inflation ouverte) haline gelmemesi için lâzım olan şartları irae etmekle iktifa edeceğiz.

Bu şartların ilki millî tehzizatın istihsal kabiliyeti ile bundan edilen fiilî istifade derecesi arasında oldukça büyük bir farkın mevcut olmasıdır. Bazı müelliflere göre: bu şart mevcut olduğu takdirde, millî iktisat bakımından, munzam âmme işlerinin hiç bir şeye mal olmadıkları söylenebilir; zira eğer bu munzam âmme işleri yapılmasa idi, bunların icrasını temin etmiş olan istihsal âmilleri (işçiler ve tesisat) kullanılmamış olarak kalacaklardı [28].

Diğer bir şart şudur: Kredi piyasasındaki hususî rekabeti tahdit ve fiat ve gelirlerin hareketlerini «dirije» etmek için devletin umumî iktisadî hayat üzerinde kâfi bir tesir ve nüfuzu olmak gerektir.

Son olarak, birçok müellifler şu şartı da esaslı telâkki etmektedirler: Âmme faaliyetinin genişlemesi neticesi husule gelen kalkınma, her şeyden önce, millî müstahsil kuvvetlerin işletilmesine istinat etmek gerektir; yâni hariçten yapılan ithalâtın hissölunur bir şekilde artmasını intaç etmemelidir.

Bu şartlar tahakkuk ettiği takdirde, yukarıda işaret edilen me-

[27] Keynes, Röpke, Foehl, Nahmer, Kroll'dan başka bak: ezümle Lucas: Aufgaben des Geldes, Stuttgart 1937. — Poeschl : Produktive Kreditschöpfung, Berlin 1938. — Cabiati: Prime linee di una teoria della Reflazione, «Giornale degli Economisti», LIII, 1938/3. — Wilbrandt: Inflation und Deflation, «Jahrbücher für Nationalök. u. Stat.» cilt CXLIX, s. 1929 v. m. — Pigou : Economic in Practice, London 1935, s. 80 v. m.

[28] Bak. meselâ Pedersen; zikredilen eser, s. 486 ve Douglas : zikredilen eser, s. 123.

«todlarla bütçe açığının finansmanı hiç bir enflasyon tehlikesini mucip olmaz. Bu finansman ancak «otomatik deflasyon» un tesirlerini acria etmesine mâni olacaktır.

Müttekaddim krediler doktrininin esas fikirlerinden biri, amortismanın zarufi olduğudur. Fakat, bütçe açığı nazariyesinin bütün safhaları iddia edildiği gibi cereyan ettiği takdirde, bu amortisman hiç bir güçlük doğurmayacaktır. Buna rağmen, bu nazariyenin bazı taraftarları bile fiiliyatta buhran borçları amortismanın, nazari bakımından tasavvur edilmiş bulunduğu kadar kolay cereyan edebileceğine kani değildirlen. Bu müellifler amortisman meselesinin vaziyete göre değişir bir iş olduğunu ve sadece siyasî mülâhazalarla alâkadar bulunduğunu ispat etmeğe çalışıyorlar [29]. Diğerleri ise bazı amortisman muamelelerinden doğan deflasyonist neticeyi belirtiyorlar [30]. Yahut ta amortismanı bütün müstahsil kuvvetlerin harekete geldiği, «tamamen meşgul bulunacakları» [31] vakte tehir etmeyi tavsiye ediyorlar.

Buhran borçlarının amortismanı meselesi karşısında alınan bu mütereddit vaziyet, kısmen şu suretle izah edilebilir: Bazı millî iktisatlarda, umumî vaziyet icabı, iktisadî hayatta devlet daimî surette «harekete getirici» (stimulante) bir siyaset takip etmeğe mecburdur. (Bu kanaate, hususile Keynes ve tilmizlerinin eserlerinde rastlanır). Böyle bir mecburiyet bilhassa haddinden fazla yapılan tasarruflar yüzünden, iktisadî faaliyetin «bünyevî bir buhran» geçirdiği yerlerde hissedilir [32]. [Bu gibi fikirler en fazla Amerika Birleşik Devletlerinde ileri sürülmüştür. Meselâ son zamanlarda Federal Reserve Board'ın reisi Eccles tarafından [33].]

[29] Bak. meselâ *Pedersen* : zikredilen eser, s. 478, 484, 485, keza *Kroll*: zikredilen eser, s. 527 - 28 ve *Foehl*: zikredilen eser, s. 404 - 5.

[30] Diğerleri meyanmda bak, *Stucken* : Kredit als finanzwirtschaftliches Deckungsmittel, «Finanz - Archiv», cilt v, 1938, s. 529 v. m., bilhassa 549.

[31] Bak. meselâ *Foehl* : zikredilen eser, s. 405. - Amortisman meseleleri için aynı zamanda *Beyn. Maliye Enstitüsü* «Travaux», ve *Harrod*: zikredilen eser, s. 214 - 15 e' bak.

[32] Bak. meselâ, *Keller*'in «Weltwirtschaftl. Archiv» 1938 de cilt XLII'deki s. 557, ve *Harrod*: zikredilen eser, s. 215 - 16

[33] Bak. «Bank - Archiv» 1939/1, s. 29 - Keza *Sarow* : Offemmarktpolitik, München - Leipzig 1937 s. 104.

Fakat şimdi de ortaya şöyle bir mesele çıkmaktadır: Bu «gayri mahdut borçlanma siyaseti» nin bütçe üzerinde ne gibi tesirleri olabilir? Tabiatile, faizsiz istikraz usulüne veya kâğıt para ihracı siyasetine taraftar olan müellifler için bu mesele hiç bir ehemmiyet arz etmez. Fakat burada şayanı dikkat bir hale rastlamaktayız. Buhran borçları için faiz ödenmesi prensibi kabul edilen müellifler için dahi borç yükünün artması bir endişe sebebi teşkil etmemektedir.

Bu müellifler evvelâ, kredi şartlarının depresyon zamanında borçlu lehine bulunduğunu ileri sürüyorlar. Sonra da depresyon devresinde yapılacak tahvillerin (conversions) büyük tasarruflar yapılmasını mümkün kıldığını ve böylece hakikî borç miktarının nöminal yekûna nisbetle çok daha az olacağını ilâve ediyorlar. Yine bu müelliflere göre âmme borçlarının genişlemesi ile beraber olarak hususî borçların miktarı azalacaktır. Esasen âmme kredilerinin genişlemesi ile -eğer anormal konjonktürel vaziyetin ortaya koyduğu mânialar olmasa idi husule gelecek olan - hususî kredilerin genişlemesi arasında netice itibarile bir fark yoktur [34]. Bu husus, ancak bir şartla muvaffaktır: Âmme yatırımları tamamen gayri müstahsil olmamalıdır.

C — TENKİDİ MÜLÂHAZALAR.

1 — Yukarıda yapmış olduğumuz tahlillerden anlaşıldığı üzere «sun'î bütçe açığı nazariyesi» sıkı bir şekilde «devrî bütçe» (cyclical budgeting) doktrinine bağlıdır. Binaenaleyh, bu sonuncu doktrin müteakip tenkidî mülâhazalarımızın birinci kısmını teşkil edecektir.

Hiç şüphesiz «bütçenin konjonktür devrelerine göre tevzini» nazariyesi (mise en équilibre cyclique du budget) doğru bir düşünceye dayanmaktadır. Böyle olmakla beraber bu düşünce tatbikatta zararî olarak bazı güçlüklerle uğramaktadır. Tatbikatta rastlanan bu güçlükler bütçenin konjonktüre göre tanzim edilmesinin ekseriya açık, sarih bir surette (expressis verbis) formüle edilmemiş olan bazı şartlara tâbi olmasından ileri gelir. Bu şartların şe'niyette mevcut olmaması, takip edilen malî siyaseti muvaffakiyetsizliğe uğratabilir.

Muvaffakiyet için lâzım olan bu şartlar, yani tahakkuk etmesi gerek olan faraziyeler üç tanedir: 1 — Daha «konjonktür siyaseti» nin tatbikine başlandığı zamanda, müstakbel konjonktür dev-

[34] Gestrich: zikredilen eser, s. 24 - Colm - Lehmann: Economic consequences of recent American Tax Policy, «Social Research» ilâvesi 1, Newyork

resinin ne kadar devam edeceğinin tam olarak bilindiği farzedilmektedir. 2 — İkinci bir faraziye: Bir taraftan «boom» ve diğer taraftan iktisadî depresyon arasında devam ve şiddet itibarile tam bir uygunluk bulunduğu faraziyesidir. 3 — Nihayet, konjonktürel vaziyetin tam ve sıhhatli bir tarzda teşhis edilmesinin mümkün olduğu da farzedilmek gerektir.

Birinci şart hakkında şunları söylemek mümkündür: Devrî muvazene doktrininin tatbik edilmek istendiği malî devrenin, bir konjonktür devresinin tamamını kaplayıp kaplamadığı ancak sonradan anlaşılabilir. Umumiyetle nazariyeciler, 1914 - 18 harbinden evvelki tecrübelerle istinat ederek, aşağı yukarı 7 ilâ 10 senelik bir devreyi nazarı itibara almakla iktifa etmektedirler. Fakat bu hal tarzı o kadar az doğrudur ki, ekseriya karışıklıklara sebep olabilir.

Yukarıda işaret etmiş olduğumuz ikinci faraziyeye gelince: bu da realist olmaktan uzaktır, çünkü «boom» ile depresyon arasında bir muvazilik mevcut değildir [35].

Bütçenin devri tevzinini istihdaf eden bir siyaset için, konjonktürün muhtelif safhalarındaki hâdiselerin basit bir tekerrürüne istinat etmek kâfi değildir. Bu hâdiselerin devamı, şiddeti ve genişliği bakımından, tam bir tenavübün (périodicité) mevcut olması lâzımdır. Fakat bu imkân, modern nazariye tarafından kabul edilmemiştir [36] ve modern nazariye bu hususta haklıdır. Çünkü Haberler'in dediği gibi, tarihte her konjonktür kendisine has bir veçhe arz etmiştir. (each cycle is an historical individual) [37]. Bu müşahede, devlet müdahalesinin iktisadî hayatın bütün sahalarının

[35] Robertson : The Trade Cycle. Lloyds Bank'in «Monthly Review» sun-
da, Eylül 1937, s. 507. keza hak. Buck, zikredilen eser, s. 119, ve Ritschl: zikre-
dilen eser, s. 321 ve 326.

[36] Bak. Neumark (Festgabe f. Spiethoff) : «Der Stand und die nächste
Zukunft der Konjunkturforschung» da, München 1933, s. 215.

[37] Haberler : Prosperity and Depression, Genova 1933, s. 177. keza bak.
Lutz : (Festgabe f. Spiethoff) da, s. 161 v. m.) ve aynı müellifin kitabı: Das
Konjunkturproblem in der Nationalökonomie, Jena 1932; nihayet Stucken:
zikredilen eser, s. 557, ve Köhler: Forecasting the Business Cycle, «Social Re-
search», cilt VI, 1930, s. 343.

da günden güne genişlediği şimdiki zamanlarda hususî bir ehemmiyet arz etmektedir [38].

Filhakika devlet müdahalesi, konjonktürün tekâmülünde her nevi «prognose» u ve hattâ doğru bir teşhisi (diagnose) gayri mümkün değilse bile çok güç bir hale getirmektedir [39]. Halbuki bu teşhis, sözü geçen malî siyaset için hayati bir ehemmiyeti haizdir. Konjonktürün hangi noktasında bulunduğu tayin edilemezse muvaffakiyet ihtimali yoktur. Bu vaziyette bir taraftan borçlanma ve sun'î açığın, diğer taraftan da ihtiyat açıkları terakümünün ve yahut buhran kredileri amortismanının fazla devam ettirilmesi tehlikesi ortaya çıkar.

2 — Fakat devri bütçe (cyclical budgeting) in muvaffak olması için lâzımgelen şartları tetkik ederken ortaya çıkan ve esasa ait bulunan bu tereddütleri şimdi bir tarafa bırakalım ve böyle bir malî siyasetin mümkün olabileceğini farzedelim. Bu vaziyette tercihan tatbik edilmesi icap eden siyaset hangisidir?

Fikrimizce, buhran zamanında vergi yükünün hafifletilmesini istihdaf eden bir siyaset kabul edilmemelidir. Çünkü buhran zamanında indirilen vergilerin iktisadî kalkınma devresi geldiği zaman aynı miktarda arttırılamamaları gayet muhtemeldir. Filhakika her vergi yükünü arttırma teşebbüsünün tesadüf ettiği güçlükler malûmdur. Hele burada olduğu gibi, bütçe vaziyetinin gayet iyi olmasına rağmen, sırf konjonktürel mülâhazalar dolayısıyla, vergi yükünü ağırlaştırmak icap ettiğini vergi mükelleflerine anlatmak mümkün değildir.

Böylece şu neticeye varıyoruz: Manzam âmme işleri taahhüdüne girişmek, vergi yükünü hafifletmeğe müreccaktır. Nitekim bu fikir modern nazariyecilerin büyük ekseriyeti tarafından kabul edilmektedir.

[38] *Welinder* (zıkredilen eser, s. 233) inde, devri bütçe muvazenesi siyasetinin muvaffak olabilmesi için esaslı şartlardan birinin konjonktür devresi müddetince Âmme iktisadî sahasının nisbî bir surette genişlememesi olduğuna haklı olarak işaret etmiştir.

[39] *Neumark*'in : *Ausgleichsprobleme*, zıkredilen eser, s. 593 de isimleri geçen eserlere bak. Aynı zamanda bak: *Sauvy* : *Essai sur la conjoncture et la prévision économiques*, Paris 1938, bilhassa s. 166 - 7. — *Dalles*: *Depression and Reconstruction*, Philadelphia 1936. s. 115 v. m. — *S. Adams* : *Analyses of Business Cycles*, New York 1936, s. 242 v. m.

Bunun gibi, ancak müstahsil işlerin yapılması ile iktifa etmek lâzımgeldiğini ileri süren müelliflerle aynı fikirdeyiz. Konjonktürel yatırımların iktisadî mahiyetlerinin hiç bir ehemmiyeti olamayacağı ileri süren müfrit nazariyeyi reddediyoruz. Ve nihayet lâzımgeldiği anda hemen tatbiki mümkün olan mufassal bir programın, evvelden hazırlanmış olması bizce en rasyonel bir harekettir.

Müstahsil [40] tabirinin oldukça problematik bir karakter arzettiğine daha yukarıda işaret etmiştik. Bizce bu tâbiri tahdidî bir mânada tefsir etmek lâzımdır. Yâni konjonktürden müstakil olarak doğrudan doğruya millî iktisat bakımından «zarurî» telâkki edilen işleri «müstahsil» addetmek icap eder.

Devrî hareketler, ancak programın tatbik temposu üzerinde müessir olabilmelidir. Program meselâ, on senelik bir devre için hazırlanmış olacaktır. (Tabîî millî iktisadın bünyevî tahavvüllerinin icap ettirdiği değişiklikler daima yapılabilir.) Görüldüğü üzere kabul ettiğimiz fikirler, son zamanlarda İsveçte tatbikine geçilen siyasetin esasını teşkil eden fikirlerdir.

Teklif edilen tedbirler arasında adî inşaat masraflarını «zaman dahilinde daha mükemmel bir surette iktisam ettirmek» (better timing) siyaseti de dahildir. Fakat bu siyasetin konjonktürel ehemmiyetini büyütmemek lâzımdır. Çünkü her nevi âmme inşaatım arzu edildiği zaman durdurmak kabil değildir. Buna mâni olan, teknik, siyasî ilâh., birçok sebepler vardır. Bu hususta meselâ büyük kanallar inşaatını veya daha aktüel bir mesele olan istihkâm inşaatını düşünmek kâfidir [41].

Âmme işlerine tahsis edilen kredileri bütçenin hususî bir faslında toplamak faydeli olur. Fakat müstakil bir «buhran bütçesi» yapmak doğru değildir. Maliye ilminin tetkikleri böyle fevkalâde bütçelerin muhakkak surette tevhit ettikleri büyük tehlikeleri ortaya çıkarmıştır [42]. Zamanımızda bir çok memleketlerde ve hususile Ameri-

[40] «Productivité» mofhumu hakkında *Sombart* : Produktivität, Weltwirtsch. Archiv, cild 28, s. 1 ve m., müracaat.

[41] Bak. *Neumark* : Ausgleichsprobieme, zikredilen eser, s. 588, 9; Orada ismi geçen tetkiklere de müracaat.

[42] *Leroy - Beaulieu* ve *Stourm*'un maruf eserlerinden mâda bak. *Jéze* : zikredilen eser, s. 240 v. m. — *Neumark* : Reichshaushaltplan, zikredilen eser, s. 198 v. m. keza — *Sundelson*'un «American Ec. Review», cilt XXIV, 1934, s. 65 - 83 daki mütalâalarına müracaat.

ka Birleşik devletlerinde yapılan tecrübeler, buhran bütçesi içine ne iktisadî mahiyetleri ve ne de menşeleri bakımından girmesine sebep olmıyan bir çok masrafların ithal edildiğini göstermiştir. Fevkalâde bütçe usulü yalnız bütçenin vuzuh kaidesine mugayir olmakla kalmamakta [43], aynı zamanda rasyonel bir vergi siyasetinin başlıca hedefini, yani adî masrafların fiilî bir surette kapatılmasını da unutturmaktadır.

3 — Finansman tekniği bakımından ise «ihtiyat akçesi siyaseti» şüphesiz «mütekaddim krediler sistemi» ne tercih edilmek gerektir. Buna rağmen bugünkü vaziyet nazarı itibara alınınca ihtiyat akçesi siyasetinin, ancak bütçeleri fiilen müvazene halinde bulunan mahdut bazı devletler tarafından tatbik edilebileceği görülür [44].

Nazarî ve umumî bir şekilde denilebilir ki âmme borçlarının munzam bir amortismanı ancak kalkınma devresi esnasında düşünülebilir. Bununla beraber modern kredi siyasetinin malûm tedbirleri de aynı zamanda kullanılmazsa böyle bir usulün umumî iktisadî faaliyeti daha fazla harekete getirmesi pek memul değildir.

Munzam amortisman için lâzım olan para, bir taraftan vergi gelirlerinin otomatik bir surette artmalarından, ve diğer taraftan bazı adî âmme işlerinin tehirinden temin edilecektir.

Konjonktür neticesi vergi varidatında husule gelen fazlaların, mümkün olduğu kadar bütçede açık bir şekilde görünmelerine mâni olmak lâzımdır. Fakat böyle olmakla beraber «muvakkat hesap» bir varidat fazlası ile kapanmış ise, bu fazlanın amortismanına tahsis edilebilmesi için hemen el altında bulunması icap eder. Yani bunun için «kat'î hesap» ın kapatılmasını beklemeğe mecbur olmamak lâzım gelir [45].

Şimdi, bütçedeki varidat fazlalarının meclisin israfına karşı nasıl muhafaza edilebileceği meselesini görelim. Bu suale umumî şekilde bir cevap vermek kabil değildir. Çünkü meclislerin salâhiyetleri muhtelif memleketlerdeki bütçe hukuku sistemlerine göre pek çok değiş-

[43] Bak. *Newmark*; zikredilen eser, s. 221 - 51, ve *Sundelson*: *Budgetary principles*, «Political Science Quarterly» cilt L, 1935, s. 258 v. m.

[44] Beynelmîl Tedîye Bankası, (1939 senesindeki raporu, s. 18), dünyadaki açıkların yekûnu 12 milyon dolardan fazla tahmin etmektedir.

[45] Birçok memleketlerde bu usulün tabiki bütçe mevzuatının değişmesine vâbestedir.

mektedir. İngiltere gibi bazı memleketlerde esas itibarile ancak hükümet, konjonktürel amortisman siyasetini idare edebilecek mevkiidedir. Fransa gibi diğer bazı memleketlerde ise, munzam amortisman yapılması için meclisten muayyen bir ekseriyetle karar almak lâzım gelecektir.

Amortismanla başlamak mümkün değilse, bu halde ancak «mütakaddim krediler sistemi» tatbik edilebilir. Fakat o vakit da «buhran borçları»nın ilerideki amortismanlarından emin olmak için tedbirler almak lâzım gelir. Düyunu umumiyeyi (âmme borcunu) ilâni-haye uzatmağa mütemayil «modern» kat'i surette reddetmek lâzımdır [46]. Keza amortismanın ihtiyarî bir surette talik edilebileceğini ileri süren fikir de kabul edilemez.

Maharetle idare edilen bir kredi siyasetinin geniş mikyasta borcun nisbî yükünü azaltabileceği doğrudur. Bununla beraber gayri mahdut surette borçlanmanın ergeç ciddî bütçe güçlükleri ve sosyal tehlikeler doğurması da pek muhtemeldir. Keza faiz haddini sun'î surette indirmenin - hiç olmazsa muayyen bir noktadan sonra iktisadî vaziyette nisbetsizlikler doğurmak ve bu suretle yeni bir buhranın meydana gelmesine müsait şartları yaratmak suretile - işlerin umumî cereyanı üzerinde tehlikeli bir tesir yapıp yapmadığı da tetkik edilmesi gersken bir keyfiyettir.

Eğer malî tedbirler vasıtasile, kollektivist bir iktisat nizamı yaratmak değil de sadece mevcut sistemin esasları muhafaza edilmek isteniyorsa, «konjonktürel maliye siyaseti» hususî teşebbüsler üzerinde teşvik edici bir tesirle iktifa etmeli, yoksa bunları daimî müdahale ve yardımlara (subventions) alıştırmamalıdır.

4 — Daha yukarıda, devrî (konjonktürel) bütçe açığı siyasetinin muvaffak olabilmesi için lâzım gelen şartları tetkik ederken, bu şartların hepsinin realitede mevcut bulunmadıklarının görmüş ve neti-

[46] «Modern» tâbirini tırnak arasına almamızın sebebi hakikatte mevzu bahis nazariyelerin oldukça eski olmalarıdır. Misal olarak *Cranford*'un kitabını zikredelim; *Essai sur les ressources actuelles de la Grande Bretagne* (fransızca tercümesi) Paris 1785.

Müellif bu eserinde tamamen modern doktrinlere benzeyen bir bütçe açığı muvazenesi ileri sürmektedir. Amortisman zaruretini reddetmekte, bir kısım harçların yerine istikrazların ikamesini tavsiye etmekte, para tedavülü hacminin artacağından bahsetmektedir ilâh...; bak meselâ s. 110 - 111.

ce itibarile böyle bir siyasetin, gayri kabili içtinap bir şekilde, büyük tehlikeler arzettiği neticesine varmıştık. Her halde modern nazariyeleri tatbik ederken fevkalâde ihtiyatlı olmak lâzımdır. Dayandığı nazariyelerin bütün hatalarına rağmen «devrî bütçe» siyasetinin tahakkuk ettirilmesi mümkün olduğu farzedilerek, çizilmiş olan programın hudutlarını aşmak caiz değildir.

Şimdi, modern doktrinler bakımından yakın malî tarihin bazı hâdiselerini kısaca gözden geçirelim.

Hemen söyleyelim ki şimdiye kadar yapılmış olan tecrübeler tatmin edici olmaktan uzaktır. Bilhassa şayanı dikkat olan keyfiyet, yeni fikirlerin umumiyetle kısım kısım tatbiki ile iktifa edilmiş olmasıdır. Diğer taraftan «sun'î bütçe açığı» siyasetine taraftar olan müelliflerin çoğu da bu tedbirlerin her yerde, nazarî bakımdan farzedildiği kadar, müessir bir tedbir olarak tezahür etmediğini itiraf etmektedirler.

Modern doktrinlerin doğru olduklarına ampirik bir isbat olarak İsveç maliye siyaseti gösterilmektedir. Filhakika bu memleket uzun müddetli bir malî plânın (long-term financial planning) yalnız birinci kısmını değil, fakat ikinci kısmını da başarmış, yâni bir depresyon devresinde yaptığı borçları müteakıp kalkınma devresinde itfa edebilmiştir. Bu iş bilhassa muayyen bazı vergi gelirlerinin itfaya tahsisi ile başarılmıştır.

Böyle olmakla beraber bize göre İsveç tecrübesi [47] tamamen tatmin edici değildir. Evvelâ, mütekaddim krediler vasıtasile finanse edilen bütçe açığı pek büyük değildi. Binaenaleyh bu tecrübe geniş mikyasta tatbik edilecek bir «sun'î bütçe açığı siyaseti» nin muvaffak olacağı hakkında bir delil teşkil etmez. Saniyen, munzam âmme işleri ancak iktisadî vaziyette kat'î bir değişiklik husule geldikten sonra icra edilmişti. Nihayet, alınmış olan diğer tedbirlerin, ezcümle kredi siyasetinin ve devalüasyonun da konjonktürel vaziyetin inkişafı üzerinde kuvvetle tesir etmiş olmaları pek muhtemeldir. Netekim depresyonun başında, vergi yükü artırıldığı halde, kalkınma esnasında hafifletilmemiş ve iktisadî vaziyetin mükemmel olmasına rağmen munzam si-

[47] Bak. Schwob: La reprise suédoise, «L'activité Economique», Paris 1936 s. 44. — Montgomery: zikredilen eser, ve aynı müellifin, Konjunktur-bewegungen in Finnland und Schweden 1932 - 1937, «Weltw. Archiv», cilt XLIX, 1939, s. 275 v. m.

lâhlanma masrafları yüzünden 1938 bütçesinde pek az bir varidat fazlası tahmin edilmiştir [48].

Amerika Birleşik devletlerinde yapılan tecrübelere gelince [49]: Amerika Birleşik devletlerinde, şimdiye kadar geniş mikyasta tatbik edilen ve kredi ile finanse edilen bir âmme işleri siyasetile iktifa edilmiştir. Muayyen bir iktisadî kalkınma derecesi temin edildikten sonra bütçe açığı siyaseti yerine, buhran borçlarının amortismanına tahsis edilecek bir bütçe fazlası husule getirmeğe matuf tedbirlerin ittihazına cesaret edilememiştir. Halbuki sadece sun'î bütçe açığının azaltılması ile iktifa edilmesi, konjonktürel vaziyeti daha fena bir hale sokmuştur. Burada hususile enteresan olan nokta (Recession in business) in hiç te evvelden tahmin edilmiş olmadığıdır. Bilâkis gerek hükûmet gerekse iş mahafili 1937 de husule gelen iktisadî salâhın 1938 de devam edeceği kanaatinde idi [50]. Evvelden yapılan tahminlerin hatâlı olduğu anlaşılınca yeniden sun'î bütçe açığı siyasetine dönüldü. Şunu da ilâve edelim ki: 1930 ilâ 1939 seneleri bütçe açıklarının yekûnu aşağı yukarı 27 miyar dolara baliğ olmaktadır; öyle ki federal borçların mecmuu 16 milyarken 40 milyarı geçmiştir [51].

Maamafih, A.B.D. malî siyasetinin 1934 ve müteakip yıllardaki kalkınma âmillerinin en mühimlerinden biri olduğu kabul edilse bile, bu kalkınmanın gayri müstakar olduğunu ve geniş mikyasta sun'î bir karakter taşıdığını da unutmamak gerektir [52]. Bundan başka bütçe açığı siyasetinden amortisman siyasetine geçiş te muvaffak olma-

[48] Bak. *Cassel*: Budgetausgleichung auf weite Sicht, Skandinav'ska Kreditaktiebolaget, «Vierteljahresbericht», haziran 1938, s. 55.

[49] Bak. *Vasilin*: La Politique financière du gouvernement fédéral Américain..., «Revue de Se. et Lég. Fin.», cilt XXXIII, 1935, s. 557 v. m. — *Haensel*: Public Debt of the U. S... Beyn. Maliye Enstitüsü «Travaux» larmda, zikr. es. s. 151 v. m. — *Closon*: La politique financière du président Roosevelt, Paris 1938. — Beynelmîlel Tediye Bankası'nın senelik raporu, Bâle 1939, s. 115 - 18. — *Steels*: Les dépenses publ. et la conjoncture, «Revue éc. intern.», mayıs 1939, s. 39 ve müt.

[50] Budget Message of the President, Washington 1938, s. IX.

[51] Budget Message of the President, Washington 1939 s. VII s. m.

[52] Bak. *Haensel*: zikredilen eser, s. 164 ve *Adams*: Business Cycles, zikredilen eser, s. 203 - 11.

mıştır [53]. Bu istikamette girişilen teşebbüsler yeni doktrinlerin problematik mahiyetlerini ortaya çıkarmıştır.

Almanyanın malî siyaseti ise [54], ilk nazarda muvaffak olmuş bir bütçe açığı siyaseti gibi görünmektedir. Bir taraftan iktisadî buhranın önüne geçilmiş, işsizlik ortadan kalkmıştır; diğer taraftan vergi gelirleri artmakta, istihsal daimî bir yükseliş arz etmektedir. Fakat, bütün bu neticelerin yalnız başına malî siyasete atfedilemeyeceğini de kabul etmek lâzımdır. Esasen Alman uazariyecileri de bir «malî mucize» (prodige financier) mefhumunu haklı olarak reddetmektedir. Kendilerine göre, alman tedbirler hiç te harikulâde değildirler; sadece devamlı ve rabitalı bir iktisat siyasetinin neticesidir [55]. Fakat iktisat siyasetinin rolü ve finansman tekniğine ait teferruttan başka şu hâdiselere nazarı dikkati çekmek lâzımdır:

Bir kaç senedenberi Almanya bütçe neşretmediğinden, hakikî malî vaziyetini kâfi bir isabetle takdir ve tayin etmek fevkalâde güç bir meseledir. Bütçe açığının miktarı malûm değildir. Görünen şey sadece bir taraftan vergi gelirinin diğer taraftan da «açık borç» un (dette visible) artmakta olduklarıdır. Halbuki, Almanyanın bir de «gizli borç»u [56] vardır ki bunun miktarı malûm değildir. Keza vergi gelirlerindeki bir kısım tezayüdün bazı vergilerle gümrük resimlerinden arttırılmasından ileri geldiğini de unutmamak lâzımdır.

Adî varidatın, iktisadî kalkınma esnasında, çoğalmış olmasına rağmen Almanyanın borcu artmakta devam ediyor ve hattâ gittikçe mütezayit bir şekilde artıyorsa, bunun sebebinin malî siyaset tarafından güdülen gayelerin değişmesinde aramalıdır. Filhakika Alman malî siyaseti artık konjonktürel bir gaye takip etmemektedir. En son malî

[53] Bak. *Stewart - Tucker - Stetson* : The national debt and government credit, New-York 1937.

[54] Bak. *Guillebaud*: The economic recovery of Germany... London 1939 — *Laufenburger*: Rapport sur la lutte contre le chômage en Allemagne. «Beynelmîl iktisat kongresi», cilt II, Paris 1938. — *Prion* : Das deutsche Finanzwunder, Berlin 1938.

[55] *Terhalle*: Finanzwunder oder konsequente Wirtschaftspolitik, «Bank- - Archiv», 1939, s. 1 v. m.

[56] Bak. meselâ «Reichs - Kredit - Gesellschaft» raporu ; «Deutschlands wirtschaftliche Lage an der Jahreswende 1938/39», s. 102, keza *Herrmann*: Die Sonderwechsel..., «Bank - Archiv», 1939, s. 87 v. m.

tedbirlerin başlıca hedefini «tekrar ilâhlanma» teşkil etmiştir. Son zamanlarda aktedilmiş olan borçların amortismanından bahseden kimse de kalmamıştır. Çünkü zaten bu borçlar «buhran borçları» değil, daha fazla «siyasî kalkınma borçları»dır.

Hülâsa olarak denilebilir ki : Alman tecrübesi evvelâ arzettiği bir çok hususiyetler sebebiyle, saniyen neşriyat yokluğu [57] yüzünden ve nihayet «tam bir konjonktür devresi» (période conjonctuelle close) mevzuubahs olamayacağından bütçe açığı nazariyesi hakkında kat'î bir hüküm vermemize imkân bırakmamaktadır.

İngiltere gibi bazı memleketler son depresyon devresi esnasında yeni nazariyelere iltifat etmeyip klâsik prensiplere sadık kalmış ve az çok «ortodoks» bir maliye siyaseti takip etmişlerdir.

Sun'î bütçe açığı taraftarlarının iddialarına rağmen, İngiliz hükûmeti eski metodu kullanmak suretile ve bilhassa vergileri arttırarak süratle bütçeyi tevzine muvaffak oldu. Snowden [58], bizatihi bütçe açığından ziyade bunu kapatmakta ihmal göstermenin tehlikeli olacağına kani idi [59]. Bu suretle İngilterede (deficit financed public works) siyaseti reddedildi ve bu hal bir çok nazariyecilerin de tasvibine mazhar oldu [60]. Vakîâ Keynes gibi bütçenin depresyon zamanında müvazene haline getirilmesinin, işsizliğin artmasını intaç edeceğini iddia eden müellifler de vardı [61]. Fakat bir taraftan bu fikir, hâdiseler tarafından teyid edilmedi. Diğer taraf-

[57] Şuna işaret edelim ki, malî neşriyat yokluğu diktatörlüklerin zarurî bir neticesi değildir. Vakîâ İtalya da bu hususta Almanyanın misalini takip etmiştir. Fakat buna mukabil 18 ve 19 uncu asırlarda Fransa, Prusya ve Rusya'daki mutlak idareler maliyeye ait neşriyat yapılmamasına cevaz veriyolardı. Nitekim zamanımızda Portekiz de otoriter bir rejimle idare edildiği halde, malî neşriyatı teşvik dahi etmektedir.

Bak. *Newmark*: «Oesterr. Zeitschr. f. Bankwesen» deki makalesine, 1937 s. 332-33. - *Salazar*: Portugal, Essen 1938, ve R. S. L. F. daki raporu, cilt XXXVI, 1938, s. 403 v. ra.

[58] *Dalton*: Unbalanced Budgets, London 1934. s. 14.

[59] Bak. *Snowden*'in 10/9/1931 tarihli «budget speech» i, «Revue de Sc. et de Lég. Fin.» de, cilt XXX, 1932, s. 48 - 49.

[60] Bak. meselâ *Holland*, Beyn. Mal. Enst. «Travaux» larında, zikredilen eser, s. 172.

[61] Bak. *Douglas*: zikredilen eser, s. 135.

tan İngilizler arasında modern doktrinlere taraftar olanlar da tavsiyelerinde çok muhteriz davranıyorlardı [62]. Netekim şu vaziyet gayet enteresandır: Bizzat Keynes'in 1937 senesi başında şiddetli bir «boom» un husule getirebileceği tehlikelere karşı tavsiye ettiği malî siyaset, her ne kadar «devrî bütçe» (cyclical budgeting) doktrinine uygun idi ise de, doğrudan doğruya kendi (General Theory of Employment) ine yine uymuyordu [63].

İngiliz maliyesinin klâsik usullere riayetkâr kalmasına rağmen husule getirdiği kalkınma, hiç olmazsa Amerikan bütçe açığı siyasetine atfedilen kalkınma kadar sağlam olmuştur. Ve diğer bir takım malî tedbirler dahi bu husus için kullanılmış olmakla beraber bu netice oldukça seri bir şekilde elde edilmiştir.

Fransada yapılmış olan tecrübeler gelince : Yeni doktrinlerin kabulünü teşvik edecek neticeler vermemişlerdir. Fransa Maliye Nazırı tarafından 1938 senesi sonunda meclise takdim kılman bir raporda şöyle deniliyordu :

«Fransa sırasile «bütçe deflâsyonu» nu, «vergi tazyiki», kredi expansion'unu tecrübe etmiştir. Tedbirler tehalûf etmiştir, fakat daha çok şiddetlenen fenalık baki kalmıştır» [64]. Filhakika Fransız bütçesinin muazzam açığı «güdümlü açık» (déficit dirigé) olmaktan ziyade bir «zarurî açık» idi. Fakat efkârı umumiye ve bilhassa rantiyeler, klâsik kaidelere muhalif olduğu için gayri ciddi telâkki edilen bir maliye siyasetini kabul etmeğe yanaşmıyorlardı. Açığın devam etmesi ve gayri müstahsil gayeler için yapılan devamlı borçlanmaların neticesi şu oldu: Devlet âdeta tek müstakriz (emprunteur presque unique) haline geldi; aynı zamanda «yaratıcı zihniyet ve tehlike şevki» (esprit de création et goût du risque) [65] te de bir durgunlaşma husule geldi.

Maliye Nazırı Reynaud, her şeyden evvel «sağlam bir faaliyet havası» [66] yaratmanın zarurî olduğunda ısrar etmekte tamamen haklı idi. Filhakika son zamanlarda yapılan bütün tecrübeler de bunu göstermektedir. Bir maliye siyasetinin muvaffakiyeti, geniş mikyasta,

[62] Bak. meselâ Harrod: zikredilen eser.

[63] Keynes'in «Times» deki makaleleri ve bak. (11 ve 13/1/1937 - nüshalarında).

[64] Bak. «Revue de Sc. et de Lég. Fin.», cilt XXXVI, 1938, s. 632 v. m.

[65] Sözü geçen rapor s. 640 - 41.

[66] Sözü geçen rapor s. 641.

iktisadî ve siyasî bakımdan müsait bir vaziyetin mevcudiyetine tâbidir. Çünkü bu sahada yalnız vâkıalar değil fakat ruhî hâdiseler de ilk plânda gelen bir rol oynarlar. Şunu da unutmamak lâzımdır ki : Ef-kârı umumiyenin bir bütçe açığı karşısında alacağı vaziyet geniş mik-yasta bir taraftan âmme borçlarının miktarına, diğer taraftan da memleketin yakın zamanlarda bir enflasyon geçirmiş olup olmadığı meselesine tâbidir. Bu suretle meselâ Birleşik devletler ve Fransada-ki hâdiseler ve imkânlar arasında mevcut olan farkların bir çoğu izah edilebilir [67].

Her hangi bir maliye siyasetinin ve hususile «devrî bütçe» dok-trininin muvaffak olmasında siyasî âmillerin şüphesiz çok büyük ehemmiyeti vardır. Fakat, zamanımızda moda olduğu gibi, her şeyi sadece demokrasiler ile diktatörlükler arasındaki tezatla izah etmek yoluna gidilmemelidir.

Baştan savma bir maliye siyasetine daha fazla demokratik dev-letlerin mütemayil buldukları, zamanımızda oldukça yayılmış bir fikirdir [68]. Bununla beraber bir taraftan Fransa ve İngiltere, diğer taraftan da Birleşik devletler ve Almanyanın malî siyasetleri dikkatli bir surette mukayese edilirse görülür ki : aynı siyasî nizam, maliye siyasetlerinin ayrı ayrı istikametler almasına mâni olamamaktadır. Keza siyasî fikir ve müesseselerdeki esaslı farklar da aynı finansman metodlarının kabulüne mâni teşkil etmemektedir.

Hülâsa edelim : Bu sahada siyasî sistem mühim âmillerden an-cak biridir. Malî ve iktisadî müessese ve ideolojiler de diğer âmilleri teşkil ederler [69]. Her halde sun'î bütçe açığı doktrini umumî bir nazariye değildir. Binaenaleyh tavsiye ettiği siyasetin de her zaman ve her yerde muvaffakiyetle tatbiki mümkün değildir [70].

[67] Bak. *Laufenburger*: L'intervention de l'État, s. 191.

[68] *Jéze*'in «Revue de Sc. et Lég. Fin» deki makalelerine bak., meselâ, cilt XXXIII, 1935, s. 364 v. m., bilhassa 409 ve 410. — *M. L. Gérard*: Périls bud-gétaires des démocraties, «Revue Générale», 15/2/1938; keza *Smith*, zikredilen eser, s. 179 da; «There is a real and very great danger that a democracy spend itself to death».

[69] Bak. *Welinder*: zikredilen eser, s. 258 - 59. — *Smith*: zikredilen eser, s. 184 - 85. — *Stucken*: zikredilen eser, s. 546 - 47.

[70] Bak. *Martin* : Expansionist Technique in the U. S., «Index», X. 1935», s. 62. — *Welinder*: zikredilen eser, s. 270 — *Chalkley*: Report... U. S. A., No. 663, Department of Overseas Trade, London 1937, s. 2.

5 — Şu son mülâhazalarla tetkikimizi bitirelim :

Yeni nazariyeler geniş mikyasta, realist olmayan faraziyelere dayanmaktadırlar. Bundan dolayı, tatbik edilmeleri de umumiyetle zannedildiğinden daha güç ve daha tehlikelidir.

Zahiren «dinamik» olmakla beraber hakikatte «konjonktürel maliye siyaseti» statik bir faraziyeden - yani konjonktür devresi müddetince âmme iktisadında bir istikrar hâkim olacağı faraziyesinden - hareket etmektedir. Halbuki böyle bir faraziye hiç bir zaman, zamanımızda olduğu kadar realiteye aykırı olmamıştır. Bir çok sebepler - meselâ Birleşik devletlerde iktisadî ve sosyal ıslahat, Avrupa memleketlerinin çoğunda ise silâhlanma masrafları - yüzünden devlet maliyesi, iktisadî hayatta seneden seneye artan bir ehemmiyet kazanmıştır. Zamanımızda fazla olarak, devletin iktisat ve maliye sahasındaki bütün kararları da siyasî mülâhazalara tâbi bir vaziyettedir.

Şu halde şimdiye kadar yapılmış olan tecrübelerin, bütçe açığı siyasetinin muvaffakiyet ihtimalleri üzerindeki şüphelerimizi takviye eder mahiyette olmasına şaşmamak lâzımdır.

Yeni nazariyelerin doğru bazı fikirler ihtiva ettiğini inkâr etmiyoruz. Keza klâsik nazariyenin de karışık devrelerde her zaman tatbik edilebilecek kadar elâstikî olmadığını kabul ediyoruz. Fakat bize göre : maliye ilminin, devrî bütçe siyasetinin kat'î surette muvaffak olabilmesi için mevcudiyetleri gereken şartları daha iyi bir surette tarif etmesi icap eder. Aksi halde modern nazariyelerin, tatbikatta âmme borçlarını arttırmaktan başka bir netice vermemeleri tehlikesi vardır.

Maliye tarihi bize gösteriyor ki böyle bir tekemmüle varmak için, bir çoklarının tasavvur ettiğinden çok daha uzun bir zaman lâzımdır. Yine aynı tarih bize «malî mantık» a dönüşün, yâni âmme varidat ve masrafları arasında fiilî ve devamlı bir müvazeneye avdetin zarurî olduğunu da göstermektedir.